
Marko BABIĆ

AUSTRO-
-UGARSKO
ZATIRANJE
HRVATSKOGA
IDENTITETA U
BOSNI I
HERCEGOVINI

ŽIVOT POD TURSKOM VLAŠĆU

Osvrt na društveno-političke prilike pod turskom okupacijom

Bosansko kraljevstvo Turci slamaju 1463., Srebrnička banovina pada nakon 1512., a Jajačka 1527.¹ i tako se cijeli suvremeni bosansko-hercegovački prostor našao pod turskom okupacijom u trećem desetljeću XVI. st. Trebalo je izdržati više od četiri stoljeća pod turskom okupacijom, okupatoru davati svakovrsne poreze, pa čak i harač u krvi, koji se sastojao u otimanju muške djece, koju je okupator nakon odvajanja od roditelja i odvođenja iz zavičaja *turčio* i odgajao za janjičare, a oni su kasnije bili progonitelji čak naroda iz kojega su potekli. U svim tim poteškoćama dio autohtonoga naroda,² da bi sebi olakšao život, prihvaća islam,³ vjeru svojega okupatora, ali ne i jezik.

Odnos onodobne tzv. kršćanske Europe prema bosansko-hercegovačkim katolicima sažeto i slikovito je za povijest sačuvao franjevac Ivan Franjo Jukić (1818.-1857.),⁴ ostavljajući nam u naslijeđe kako je jedan *franciškan* molio nekog ministra da se Austrija zauzme kod turskog *devle-*

1 Ljudevit Thalloczy: *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450-1527* (preveo: Milan Šufflay), Zagreb 1916.

2 O bogumilskom mitu i islamizaciji vidi: Dubravko Lovrenović: *Povijest est magistra vitae*, Sarajevo 2008.²

3 Mehmed Handžić: *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1940. – Ömer L. Barkan: Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman, *Revue de la Faculté de sciences économiques de l'Université d'Istanbul*, XI. (1949.-50., Istanbul), str. 67-131. – *Kanuni i kanun-name*, Sarajevo 1957., sv. 1, str. 31, 43, 56, 66. – Srećko M. Džaja: *Die "bosnische Kirche" und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegovina in der Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg*, München 1978. – Srećko Džaja: *Konfesionalnost i nacionalnost BiH – predemancipacijsko razdoblje 1463-1804*, Mostar 1999. – <http://www.hercegbosna.org/ostalo/osmanska.html>

4 Ivan Frano Jukić: *Izabrana djela* (priredio Ivo Pranjković), Zagreb 2001.

ta da bi se katolike izbavilo od progonstva i život učinilo podnošljivijim. Ministar je tada upitao fratra:

Progone li Turke u Bosni?

Fratar odgovara: "ne".

Ministar će na to franciškanku: *A vi se isturčite, pa će vam bolje biti.*⁵

O teškom stanju katolika te nadama koje su oni polagali u Beč govori, između ostaloga, i Predstavka⁶ koju je apostolski vikar fra Rafo Barišić (1797.-1863.)⁷ uputio caru Ferdinandu 1838. u svoje kao i u ime svih bosansko-hercegovačkih katolika. U toj Predstavci on ocrtava teško stanje tamošnjih katolika te između ostalog navodi:

- *Nema nikakve uzde našim sucima, niti drugim Turcima, koji, po miloj volji i iz nezasitljive pohlepe za novcem, posve nedužne kršćane gule i plijene, bez krivice i bez svjedoka osuđuju ...*
- *Gospodari i drugi mogućnici sa svojim kmetovima kršćanima gore postupaju, nego li s istom bezćutnom životinjom, niti oni čine razlike između kršćana i marve. Više za njih radimo nego li za nas ...*
- *... ne puštaju nas, niti da svetkujemo blagdana gospodnjih, niti da kod kuće mirujemo, već nas tjeraju na teške poslove i to na pogrđenje naše svete vjere ...*
- *... A što je još teže i nesnošljivije: kad su volovi umoreni, tada mi prejasni Cesare, na mjesto volova na našim ledima zamijenimo ih, a šibom gonjenih ... s nami se postupa kao s marvom.*
- *Bez razlike svi Turci imadu pravo na naš život, i stoga je naš život uvijek u pogibelji ... jer kad koga kršćanina ubiju, ili na drugi način na drugi svijet otpreme, javno vele, da je jedan pas više od njih krepao.*
- *Ne samo da nam ne dopuštaju novih crkava podizati u našoj domovini, nego pače ni tri preostale, starošću opale, ili njihovim bijesom uništene, bez ogromnih troškova ne dadu ni popraviti, a mi više potrošimo za dozvolu popravka, nego li za sami popravak ...na službu božju svetkovinom se sastajemo na polju, u šumi i skrovitim mjestima, oltare podižemo pod hrastom ili drugim drvetom, a mi na vedru nebu, na mokroj zemlji, pokrivenoj blatom ili snijegom klečeci prebivamo službi božjoj, sveđer izvrgnuti najvišim nepogodama vremena...*

5 Ivan Franjo Jukić: *Zemljopis i poviestnica Bosne*, Zagreb 1851., str. 141.

6 Tu Predstavku nazivaju još i *Spomenicom*.

7 Opširnije vidi: Radoslav Glavaš: *Život i rad fra Rafe Barišića naslovnog biskupa azotskoga i apoštolskog namjesnika u Bosni i Hercegovini*, Mostar 1900.

- *Zvonima se služiti ne smijemo, izim jedino u dvije crkve, što nas opet zapada sila novaca.*
- *Povlastice od sultana tumače po miloj volji, pa ne smijemo ih uvijek ni pokazivati, jer nam tada više štode nego li koriste ...*
- *Sve ovo, i mnogo koješta drugo, mi trpimo, prejasni Cesare, ... već od četiri stotine godina ...*

Zatim biskup moli cara: *nek te ganu lica naša potokom suza oblivena, nek te gane krik nevine dječice, jauk naših sinova, plač i vapaj naših žena, grozni lanci kojima smo nedužni sapeti, crne i užasne tamnice, u kojima čamimo, grozna bičevanja koja nas satiru, nek Te Cesare, to sve potakne i gane, da boljom učiniš našu sudbinu.*

*Sutjeska u Bosni, 1. svibnja 1838.
fra Rafo Barišić, biskup azotski i apostolski namjesnik
u Bosni, ...na molbu i suze svih katolika.⁸*

Navedena Predstavka urodila je određenim plodovima te je 3. studenoga 1839. izdan Hatišerif,⁹ a sljedeće godine biskup Barišić prima preko Bečke kancelarije فرمان kojim se katolicima potvrđuju prijašnja prava, a sav katolički narod Bosne i Hercegovine stavlja se pod zaštitu habsburškog dvora.¹⁰

Austrijsko pomaganje katoličkoga školstva u Bosni i Hercegovini

Poklisari Bosne Srebrene, fra Marijan Šunjić¹¹ i fra Martin Nedić¹² predali su habsburškom Ministarstvu prosvjete 15. studenoga 1852. molbu za potpore pučkim školama u BiH.

U toj molbi napisano je između ostaloga: *Visoko carsko-kraljevsko Ministarstvo prosvjete, predobrotna i i prepoštovana gospodo! ... Bosna, koja je tako rekuć u središtu Europe i koja je većim dijelom spojena s katoličkim pokra-*

8 Julijan Jelenić: *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo 1915. sv. 2, str. 150-162.

9 Hatišerif je proglasio jednakost svih građana pod turskom vlašću bez obzira na vjeru.

10 Jelenić: o. c. sv. 2, str. 162.

11 Bučići kod Travnika, 7. siječnja 1798. – Beč, 28. rujna 1860. Opširnije o Šunjiću vidi: Ladišlav Fišić: Biskup fra Marijan Šunjić i njegovo vrijeme, *Bosna franciscana*, VI. (1998.), br. 10, str. 161-168.

12 Opširnije o Nediću vidi Rastislav Drljić: *Prvi Ilir Bosne Martin Nedić, 1810-1895.*, Sarajevo 1940.

jinama Austrije, kroz četiri stotine godina u prosvjeti gotovo za istom Mongolskom zaostaje.... Bosanskih je katolika tolika bijeda, da, premda, ih ima u samoj Bosni (bez Herceg.) oko 120000, ipak nemaju više od pet crkava, od kojih tri ne mogu ni 600 a dvi ni 300 duša obuhvatiti, a muslimanskog je žiteljstva i žiteljstva grčko-istočnoga neznanje unišilo već u poslovicu.

Bosanski su katolici za prosvjetu vrlo sposobni, ali ih je cijela katolička i kršćanska Evropa, ne kroz godine nego kroz stoljeća zanemarivala. Oni su pripuštani sami sebi i fanatizmu Osmanlija, te kroz stoljeća od Evrope još niti jedne jasprenisu primili za opće katoličko dobro.

Radi toga bosanski poklisari mole austrijsko Ministarstvo prosvjete, da bi se udostojalo svake godine preko đakovačkog biskupa u Bosnu slati po 1500 for. za podizanje katoličkih škola i kupovanje knjiga.¹³

Navedena molba za potpore školama urodila je plodom i škole su se počele otvarati u nizu župa te je već 1855. djelovalo 12 škola;¹⁴ 1875. godine franjevačka uprava morala je postaviti 30 učitelja i kateheta po svojim župama.¹⁵

Ovakva i ovalika digresija bila je nužna zbog obrata koji se dogodio nakon nastupa austro-ugarske vlasti u BiH.

13 Julijan Jelenić: *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo 1915. sv. 2, str. 312-317.

14 Prema Izvješću od 10. rujna 1855. katoličke osnovne škole djelovale su u: Domaljevcu – 43 đaka, Donjoj Tuzli – 18, Fojnici – 32, Skoplju – 18, Jajcu – 32, Docu – 64, Kreševu – 56, Livnu – 67, Tolisi – 53, Ulicama – 30, Varešu – 73 i Vidovicama – 63. UKUPNO = 549 đaka u navedenim školama. Usp. *Ljetopis učilištah*, Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi (rukopis).

15 Tako su učitelji i katehete postavljeni u sljedeće župe: (Bosansku) Gradišku, Banju Luku, Bihać, Bučiče, Bugojno, Busovaču, Docu (Dolac kod Travnika), Domaljevcu, Dubravama, Foči (u Bos. Posavini), Fojnici, Gučoj Gori, Jajcu, Kraljevoj Sutjeski, Kreševu, Livnu, Orašju (kod Travnika), Osovi, Pećinama, Sarajevu, Skoplju, Tolisi, Tramošnici, Tuzli, Ulicama, Varcaru, Varešu, Vidovicama, Vitezu, Zenici. Osim franjevačkih škola djelovale su i druge hrvatske škole, kao škole Milosrdnih sestara sv. Vinka, škole u kojima su poučavali civilni učitelji te škole u Hercegovini, gdje je stanje glede osnovnih škola bilo znatno lošije nego u Bosni. Usp. Jelenić, o. c., str. 335-337. – Rastislav Drljić: Prilog školstvu bosanskih franjevacu, *Franjevački vjesnik*, XXXVIII. (1931.), br. 11, str. 348-349. – Mitar Papić: *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo 1982. Usp. još: B. M.: Iz arhiva bosanske franj. provincije, *Franjevački vjesnik*, XXXVII. (1930.), br. 6, str. 178-182. – Rastislav Drljić: Kratak pregled razvoja katoličkog pučkog školstva u Bosni kroz XIX. vijek, *Kalendar Sv. Ante*, XVII. (1942.), Sarajevo, str. 168-173. Usp. još: Pavo Živković: Razvoj školstva u Sutješkom distriktu do Austro-ugarske okupacije, *Nova et vetera*, Sarajevo, XXXIX.-XL. (1990.), sv. 1-2, str. 211-222. – Tado Oršolić: Franjevci – utemeljitelji prve hrvatske pučke škole u Tolisi i uopće u Bosni i Hercegovini – od prve pučke škole 1823. do osnivanja državne škole 1893., *Bosna franciscana*, XIV. (2006.), br. 25, str. 122-138.

Drugu polovinu XIX. st. obilježavaju na političkom polju pokušaji reformi koje su zapravo počele objavljivanjem *Hatišerifa od Gülhane* (1839.), nastavljene *Hatibumajunom* (1856.), a završavaju ustavnim reformama 1876. Političke reforme sredinom XIX. stoljeća provodi Omer-paša Latas¹⁶ i brutalno slama otpor bosanskog begovata (1850.-1851.).

Zbog teških socijalnih prilika, zbog nesređenih agrarnih odnosa, izbijaju neredi, nasilja i bune. Nakon Posavske bune 1857. uslijedio je zakon o čiflucima, poznat kao *Seferske naredbe*, kojim su ozakonjeni odnosi između posjednika zemlje i kmetova. Nesnošljivo stanje te porezni nameti za nerodnu 1874. doveli su, između ostaloga, do ustanka u Hercegovini (1875.-1878.), koji se odatle proširio u dijelove zapadne i istočne Bosne kao i izvan BiH (Sandžak, Makedonija).¹⁷ To je razdoblje očekivanja novih političkih promjena, a Hrvati su velike nade polagali u Habsburšku Monarhiju. Iako je bilo i podvojenosti među nekim vodećim franjevcima, većina ih je bila naklonjena austro-ugarskom zauzeću BiH, u čemu se poglavito među franjevcima isticao fra Grgo Martić.¹⁸ Posljednja tri desetljeća turske vlasti u BiH na kulturnom polju obilježava otvaranje većeg broja konfesionalnih škola¹⁹ (katoličkih²⁰ i pravoslavnih²¹). Službeni vilajetski list *Bosna* tiskan je sve do 1878. dvojezično, na turskom i službenom *bosanskom* jeziku, ćirilicom i pravopisom Vuka S. Karadžića.

16 Usp. Galib Šljivo: *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852.*, Sarajevo 1977. – Galib Šljivo: Prilog za životopis Omer-paše Latasa, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, XXIII. (1988.), str. 79-88. – Galib Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1861-1869.*, Tešanj 2005.

17 Ivica Puljić: *Hrvati katolici donje Hercegovine i istočna kriza – Hercegovачki ustanak 1875.-1878.*, Dubrovnik 2004. (2. prošireno izdanje). – Ivica Puljić: Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini, u: Josip Vrandečić i Marko Trogrlić (priredili): *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i "Istočnog pitanja"*, Zadar 2007., str. 91-118.

18 O životu i djelu fra Grga Martića opširnije: *Zbornik radova Znanstvenog skupa Fra Grgo Martić i njegovo doba*, Zagreb, 8. – 9. studenog 1995., Zagreb-Posušje 1996.

19 Prva katolička škola u BiH otvorena je u Tolisi 1823., ali je došlo do zastoja u njezinu djelovanju. Opširnije: Stanko Mijić: Razvojni put Osnovne škole u Tolisi do prerastanja u osmogodišnju školu, u: Skupina autora: *150 godine Osnovne škole u Tolisi*, Tolisa 1973., str. 13-30.

20 Mitar Papić: *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo 1982.

21 Mitar Papić: *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1978.

Posljednja desetljeća turskoga razdoblja obilježena su muslimanskim otporom državnim reformama, pobunama janjičara, usponom i padom Husein-kapetana Gradaševića,²² ustancima raje, jačanjem hrvatske svijesti te kulturnim i političkim povezivanjem s Hrvatskom, priželjkivanjem i očekivanjem političkih promjena.

ŽIVOT POD AUSTRO-UGARSKOM VLAŠĆU Austro-ugarsko zauzeće Bosne i Hercegovine

Na Berlinskom kongresu (1878.) Austro-Ugarska je od tadašnjih europskih političkih moćnika dobila mandat zauzimanja Bosne i Hercegovine. Vijesti da će austro-ugarska vojska zauzeti BiH uznemirile su već u proljeće 1878. tamošnje muslimansko stanovništvo. Stoga je 5. lipnja 1878. u Sarajevu ustanovljen Narodni odbor za oružani otpor austro-ugarskim trupama. Narodni odbor je 27. srpnja 1878. zbacio tursku vlast u Sarajevu i ustanovio svoju Narodnu vladu.

Unatoč tomu što je general Josip Filipović²³ objavio *Proglas* stanovništvu Bosne i Hercegovine da austro-ugarska vojska dolazi uz suglasnost europskih država i turskog sultana, unatoč proglasu o zaštiti slobode vjere, imutka, zakonske ravnopravnosti svih stanovnika kao i prava na svoj jezik, muslimani su pružali oružani otpor koji je trajao od 29. srpnja do 20. listopada 1878. Muslimanski otpor u Sarajevu skršen je 19. kolovoza, a zauzećem Foče 5. listopada 1878. ubrzo su završile (20. listopada) vojne akcije.²⁴ Iako se u Beču očekivalo da će se u Bosnu ući bez otpora, takve procjene bile su neutemeljene. Muslimani su nanijeli carsko-kraljevskoj vojsci nekoliko poraza i odupirali se nepuna tri mjeseca. Iako je general Filipović predvodio vojno zauzimanje BiH, nakon uspješno odrađenoga posla, već krajem 1878. godine maknut je iz BiH, da ne bi smetao ili bio protagonist hrvatskih želja i nastojanja. Carskom odredbom od 29. listopada 1879. utemeljena je Zemaljska vlada u Sarajevu. Austro-ugarskim zauzećem BiH ulazi činjenično u sastav Austro-Ugarske, iako *de iure* ostaje

22 Ahmed S. Aličić: Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine, Sarajevo 1996. – Husnija Kamberović: *Husein-kapetan Gradašević (1802-1834) – biografija uz dvjestotu godišnjicu rođenja*, Gradačac 2002.

23 Josip Filipović, Gospić, 28. travnja 1819. – Prag, 6. kolovoza 1889.

24 -: *Die Occupation Bosniens und der Herzegovina durch K. K. Truppen im Jahre 1878*, Wien 1879. – Mihovil Mandić: *Okupacija Bosne i Hercegovine (1878)*, Zagreb 1910. – Bencze László: *Bosnia és Hercegovina okkupációja*, Akadémia Kiadó, Budapest 1987.

pod sultanovom vlašću sve do aneksije 1908. Nova austro-ugarska vlast već 21. travnja 1879. potpisuje s Turskom konvenciju o poštivanju suverenih prava turskih sultana i daje jamstva za bosanske muslimane glede njihovih veza i odnosa s vjerskim poglavarom u Istanbulu. Uspostavom vlasti odmah se uspostavlja nadzor i jurisdikcija nad sve tri glavne vjerske institucije u BiH. Nova vlast nastojala je za tečeni Apostolski vikarijat što prije zamijeniti uspostavom redovite crkvene hijerarhije te je 8. lipnja 1881. potpisala sa Svetom Stolicom ugovor o uspostavi novog crkvenoga katoličkoga ustrojstva u BiH, čime je izazvala veliko nezadovoljstvo bosansko-hercegovačkih franjevac²⁵ Car je dobio pravo imenovanja nadbiskupa i sufragana te je za nadbiskupa i metropolita imenovan dr. Josip Stadler.²⁶

Nova vlast i zator hrvatskoga identiteta

Nova politička vlast imala je nove interese, koji često nisu bili u suglasju s interesima poglavito hrvatskoga naroda. Državni je interes bio učvršćivanje austro-ugarske državnosti u BiH, pridobivanje povjerenja muslimana i Srba, koji novu vlast nisu dočekali sa simpatijama, štoviše, muslimani čak oružjem. Dolaskom nove vlasti, poglavito

25 Usp. Berislav Gavranović: *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine – (prilog političkoj historiji Austro-Ugarske monarhije na Balkanu)*, Beograd 1935. – Usp. još Berislav Gavranović: *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*, Sarajevo 1973. – Ignacije Gavran: *Lucerna lucens? – odnos Vrhbosanskog ordinarijata prema bosanskim franjevcima (1881-1975)*, Visoko 1978. – Marko Karamatić: *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914.*, Sarajevo 1992. – Velimir Blažević: *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, Sarajevo 2000.

26 O Stadleru postoji brojna literatura, ovdje upućujem samo na: Želimir Puljić (priredio): *Josip Stadler – prilozi za proučavanje duhovnog lika prvog vrhbosanskog nadbiskupa*, Sarajevo 1989. – *Josip Stadler – Život i djelo – Zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru, održanih od 21. do 24. rujna 1998. u Sarajevu i 12. studenoga 1998. u Zagrebu, prigodom 80. obljetnice smrti prvoga vrhbosanskoga nadbiskupa* (priredio Pavo Jurišić), Sarajevo 1999., str. 963. – Zoran Grijak: *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb-Sarajevo 2001. Postupno je došlo do niza napetosti između državne vlasti i nadbiskupa Stadlera te su državne vlasti tražile način da ga se makne iz Bosne, ali u tomu nisu uspjele. Usp. Zoran Grijak: Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, *Croatica Christiana periodica* XXV. (2001.), br. 47, str. 178. – Zoran Grijak: Benjamin Kállay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler – Problemi katolicizma u Bosni i Hercegovini, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, XXXIII. (2004.), str. 101-135. Ostalu literaturu o Stadleru vidi: http://www.josip-stadler.org/bib_clanci.html

Benjamina Kállaya²⁷ na mjesto ministra financija, počinje razdoblje gaženja i zatiranja nacionalnih osjećaja i pokušaj uspostave nove *bosanske nacije*. Nacionalna gibanja austro-ugarska je vlast doživljavala kao političku opasnost zacrtanim državnim interesima i ostvarenjima političkih programa. Politički državni interesi češće su se sukobljivali s političkim interesima hrvatskoga naroda, državni interesi i crkveni interesi također su se povremeno zaoštravali.²⁸

Zabrana hrvatskoga imena i naziva jezika

Naredbom Zemaljske vlade od 6. lipnja 1879. određeno je da nastavni jezik u osnovnim školama bude hrvatski.²⁹

Istražujući arhivsku građu u franjevačkom samostanu u Tolisi (1977. godine) pronašao sam, između ostaloga, *Raspored sati općinske škole u Orašju*, u Bosanskoj Posavini, koji je potpisao kotarski upravitelj M(ihovil) Čović, 8. srpnja 1879.³⁰ Raščlambom naziva predmeta glede učenja hrvatskoga jezika došlo se do sljedećih podataka.³¹

GODINE 1879.

NAZIV PREDMETA	UČILO SE U TJEDNU	UKUPNO SATI TJEDNO
<i>Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom</i>	ponedjeljkom, utorkom, srijedom, petkom i subotom	5
<i>Učenje pisanja sa latinicom u hrvatskom jeziku</i>	utorkom i srijedom	2
<i>Čitanje i pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom</i>	ponedjeljkom i subotom	2

27 Benjamin Kállay (Nagykálló, 22. prosinca 1839. – Beč, 13. srpnja 1903.) 1878. godine imenovan je za prvog odjelnog predstojnika u Ministarstvu vanjskih poslova, a od 1882. do 1903. bio je zajednički ministar financija. O njegovu političkom djelovanju u BiH vidi: Tomislav Kraljačić: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini, 1882-1903*, Sarajevo 1987.

28 O vjerskim i političkim odnosima u Bosni i Hercegovini u austro-ugarskom razdoblju vidi opširnije: Petar Vrankić: *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878-1918)*, Paderbron..., 1998. – Usp. Kraljačić, 1987.

29 -: *Sammlung der für Bosnien und Herzegowina erlassenen Gesetze – Verordnungen und Normalweisungen 1878-1880*, Wien 1880, Band I, str. 311.

30 Izvornik se čuva u arhivu franjevačkog samostana u Tolisi, fasc. povijest.

31 Presliku izvornika vidi u prilogu ovoga izlaganja.

Prema analiziranom školskom *rasporedu* tjednih sati, jeziku, kao školskom predmetu, pripadalo je punih 9 sati, a jezik se naziva hrvatskim. Naredbom Zemaljske vlade od 26. kolovoza 1879. nastavni jezik nazvan je *zemaljskim*. Novom naredbom, također od 26. kolovoza 1879., određeno je da se nastavni jezik u sarajevskoj realnoj gimnaziji naziva *bosanskim zemaljskim jezikom*. U Uputi od 6. studenoga 1879. godine, poslanoj kotarskim predstojnicima, navodi se da u novootvorene državne škole valja uvesti *čitanje, pisanje i račun, a nastavni jezik će se zvati hrvatski*.³² Također i u državnim uredima i pravosuđu prvih se godina jezik nazivao hrvatskim.³³ Godine 1880. ministar Slavi izjavljuje austrijskoj delegaciji da je nastavni jezik u školama *bosanski ili srpskohrvatski zemaljski jezik*.³⁴ Ova zbrka glede naziva jezika, ova nagla (r)evolucija o nazivu jezika potvrđuje novi politički smjer austro-ugarskih vlasti prema hrvatskom narodu, koji je jedini pozdravio i s veseljem dočekaio novu vlast, koja će mu uskoro zabraniti uporabu hrvatskoga imena i naziva jezika. Ubrzo se u državnoj administraciji ustalio naziv zemaljski (*Landessprache*) i *bosanski jezik*. Rješavajući pravopis za škole, Vlada se 1883. odlučila za fonetski, radi ugađanja Srbima, a ne za etimološki kao tradicionalno hrvatski. Vlada je izigrala i sarajevskoga srednjoškolskog profesora Franju Vuletića i 1890. objavila *Gramatiku bosanskog jezika za srednje škole*, izostavljajući ime autora. Ta *Gramatika* naišla je na zgražanje i odbijanje, ali politika je bila uporna te je pod tim nazivom tiskano više izdanja do 1908. Politika uvijek nađe svoje istomišljenike, tako je i Vatroslav Jagić stao na stranu bosanskog jezika i Kállayeve jezične politike.³⁵ Nazivi jezika mijenjani su i prilagođivani austro-ugarskim političkim potrebama.

32 Vojislav Bogičević: *Pismenost u Bosni i Hercegovini – od pojave slovenske pismenosti u IX. v. do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918. godine*, Sarajevo 1975., str. 250.

33 *U najnižim uredima je jezik hrvatski, kod okružnih oblasti hrvatski i njemački*. Bogičević: *Pismenost ...*, str. 250. Usp. Kraljačić, str. 231.

34 Marko Babić: Nazivi jezika – hrvatski, zemaljski, bosanski – za prvoga desetljeća austrougarskoga upravljanja Bosnom i Hercegovinom, *Jezik*, (Zagreb), XXXVII. (1990.), br. 3, str. 82-86. Isti rad je objavljen dozvolom autora i na engleskom jeziku: Marko Babić: The Names of the Language – Croatian, Land's Language, Bosnian – in the First Decade of Austro-Hungarian Rule in Bosnia and Herzegovina, *Journal of Croatian Studies*, New York, XLI. (2000.), pp. 113-121, zatim i u *Folia Croatica Canadiana*, II. (1999.), pp. 125-132. vidi i <http://www.hic.hr/hrvatski/izdavalastvol/FOLIA.pdf> – Usp. još: Kraljačić, str. 231.

35 Usp. Kraljačić, str. 237-239.

Austro-ugarska si je vlast stavila u političku zadaću stvaranje nacionalne političke posebnosti u BiH, tj. bosanske nacije. Tom političkom projektu posvetio se poglavito visoki državni dužnosnik, ministar Kállay. Ta politika trebala je Hrvatima i Srbima što više udaljavati od njihovih matice te s muslimanima stvarati novu bosansku nacionalnost. Željela se politička asimilacija Hrvata, Srba i muslimana poput one koju su postigli turski okupatori, kada su asimilirali dio autohtonog naroda do tog stupnja da je nastala uzrečica: *poturica gori od Turčina*. Kállay je bio svjestan da stvaranje bosanske nacije ide u prilog muslimanima; unatoč tomu razradio je političku strategiju kako Hrvatima i Srbima natjerati na prihvaćanje bosanske nacije na bilo koji način. Osim utopističke ideje da će se Hrvatima i Srbima odreći svoje nacionalnosti, Kállay je živio i u drugoj utopističkoj nadi da će se muslimani postupno vratiti vjeri otaca, tj. katoličanstvu.³⁶ Prevario se i u jednom i u drugom. Iz toga i takvog političkoga projekta nastajale su sve moguće nacionalne zabrane i gaženja identiteta. U ostvarivanju ideje stvaranja bosanske nacije³⁷ slijedili su politički potezi koji su morali ići tomu u prilog te se zabranjuje sve ono što bi tomu moglo smetati. Tako se Hrvatima **zabranjuje**:

- službena uporaba hrvatskog nacionalnog imena;
- uporaba hrvatske zastave;
- uporaba hrvatskoga grba;
- bilo kakvo izvanjsko očitovanje hrvatstva;
- bilo kakvo organiziranje na hrvatskoj osnovi;
- osnivanje nacionalnih društava ...;
- da vjerska društva imaju nacionalnu sastavnicu u imenu;³⁸
- organiziranje nacionalnog političkog djelovanja;
- osnivanje hrvatskih kulturnih institucija;
- osnivanje hrvatskih gospodarskih institucija;
- širenje pravaške ideologije;
- čitanje pravaških tiskovina;
- glavno pravaško glasilo *Hrvatska* našlo se na popisu zabranjenih glasila;

36 Usp. Zoran Grijak: Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, *Croatia Christiana periodica* XXV. (2001.), br. 47, str. 173-180.

37 Usp. Kraljačić, str. 88-308. – Enver Redžić: Kállays bosnische Politik – Kállay These über die "bosnische" Nation, *Österreichischen Osthefte*, VII. (1965.), Wien, str. 361-378.

38 Država je poticala interkonfesionalna društva (pristupačna svima, bez obzira na vjeru) te je zabranjivala nacionalnu sastavnicu u imenu društva.

- da javni nastupi imaju nacionalno-politička obilježja;³⁹
- širenje ideje srpsko-hrvatske sloge i suradnje.
- Ostalo političko djelovanje može se svrstati u kategorije:
 1. **nepoželjno,**
 2. **suzbijano,**
 3. **nadzirano.**

1. Nepoželjno:

- Studiranje na Sveučilištu u Zagrebu bilo je politički nepodobno i nepoželjno, a onima koji su se unatoč tomu odlučili na studiranje u Zagrebu, uskraćivane su stipendije. Istodobno su studiranja u Beču i na drugim austrijskim sveučilištima bila poželjna i omogućivana stipendijama;
 - čitanje izdanja Matice hrvatske;
 - učlanjivanje u Maticu hrvatsku;
 - inicijative glede osnivanja i registriranja nacionalnih društava;
 - nacionalno i nacionalne teme;
 - animatori nacionalnih sadržaja.

2. Suzbijano:

- utjecaji Hrvatske na bosansko-hercegovačke Hrvate;
- širenje utjecaja hrvatskih nacionalnih i kulturnih institucija na hrvatski narod u BiH;
- hrvatski leksik, tj. pazilo se, štoviše, udovoljavalo se Srbima, da hrvatskoga leksika bude što manje u školskim udžbenicima;
- političko djelovanje odobrenih vjerskih društava;
- institucionaliziranje nacionalnih pokreta suzbijano je na više načina:
 - otezanjem s odobravanjem rada čitaonica i društava;
 - strogim nadzorom njihova rada;
 - cenzurom, pa i nametnutom autocenzurom.

Vlast je odobravalala i strogo nadzirala statute društava te je već statutarnim odredbama utjecala na isključivanje političke djelatnosti, a dopuštala je samo kulturnu, prosvjetnu i zabavnu djelatnost. Dakle, svim mogućim nadzorima društva su činjenično bila onemogućena slobodno djelovati.

39 Kad je nadbiskup Stadler prigodom održavanja Katoličkoga kongresa 1900. u Zagrebu zaželio da se *što prije Bosna i Hercegovina sjedini s materom zemljom* Hrvatskom, izazvao je veliko protivljenje režimskih čelnika, koji su isposlovali da mu čak i car pošalje pismenu opomenu. Usp. Kraljačić, 306.

3. Nadzirano:

- Godine 1885. usvaja se naredba o kontroli kretanja stranaca kroz BiH;
- izoliranost BiH od hrvatskih utjecaja;
- politički i kulturni utjecaji iz Hrvatske;
- biskup Strossmayer bio je nepoželjan u BiH te je njegovo političko i nacionalno djelovanje nadzirano;
- Strossmayerovi posjeti BiH bili su također nepoželjni i stoga budno nadzirani, diplomatski usmjerivani i budno praćeni;
- djelovanje vjerskih društava, da budu u vjerskim okvirima;
- izvođenje javnih predstava;
- funkcioniranje cenzure i autocenzure.

Progon hrvatskih nacionalnih htijenja

U skladu s prikazanim političkim smjernicama, Hrvati se nisu smjeli politički organizirati te su nacionalnom osvješćivanju mogla u ograničenom stupnju pridonositi samo pjevačka društva. Prvo katoličko pjevačko društvo, pod imenom *Hrvoje*, utemeljeno je 1888. u Mostaru. Hrvatima se načelno nije dopuštalo da svoje čitaonice i društva imenuju imenom hrvatske povijesne osobe, primjerice kralja Zvonimira ili Tomislava, već se sugeriralo da se za tu svrhu uzme neko bosansko-hercegovačko ime.⁴⁰ Takvim političkim programom nastojalo se što više kidati odnose hrvatskoga naroda u BiH s hrvatskim narodom u Hrvatskoj te istodobno prinositi stvaranju bosanske nacije. Državne su vlasti dopustile osnutak *Narodnog pjevačkog društva* u Mostaru 1888., ali kada je to Društvo zatražilo preimenovanje u *Pjevačko društvo Zvonimir*, Vlada je to odbila. Nije moglo proći ni ime *Tomislav*, tj. tek 1898. odobren je naziv *Hrvatsko glazbeno društvo Hrvoje*, i to je bilo prvo registrirano društvo s hrvatskim nacionalnim imenom.⁴¹ Vlasti su motrile i nadzirale hrvatske nacionalne težnje na terenu. Nacionalna društva mogla su nositi ime osobe koja je djelovala u BiH. Stoga je Županju, tj. Duvnu, sadašnjem Tomislavgradu, odbijeno 1890. ime čitaonice *Tomislav*, jer je državna administracija našla da je Tomislav bio hrvatski kralj.⁴² Isticanje hrvatskoga grba na javnome mjestu također je bilo zabranjeno. U Travniku

40 Kraljačić, str. 160.

41 Kraljačić, str. 158-159.

42 Kraljačić, str. 160.

se nije mogla utemeljiti *katolička čitaonica*, nego su vlasti sugerirale da to bude *Građanska čitaonica*.⁴³ Ni nadbiskup Stadler nije uspijevaao glede javne uporabe hrvatskog imena. Tako je do 1897. u BiH utemeljeno tek šest hrvatskih pjevačkih društava. Umjesto nacionalnih i vjerskih društava vlasti su Hrvatima sugerirale osnivanje onih interkonfesionalnih. Državna je vlast u visokom stupnju zadirala u pastoralno djelovanje nadbiskupa Stadlera te se on suprotstavljao i sukobljivao poglavito s Benjaminom Kállayem, ne samo glede svoga pastoralnog i političkog djelovanja nego i glede društveno-političke neravnopravnosti Hrvata. Stadler je nastojao osigurati ravnopravnost katolika s pripadnicima državno privilegiranih muslimana i Srba.⁴⁴

Hrvatska narodna zajednica (HNZ), kao nepolitička organizacija bosansko-hercegovačkih Hrvata, utemeljena je 1906. Zbog zabrane političkog djelovanja, HNZ je utemeljena radi gospodarskog i prosvjetnog djelovanja u hrvatskom narodu BiH, ali je osnivački Odbor napravio i potajni politički program u obliku *Punktacija*, s političkim polazištem kako je BiH etnički i državno-pravno hrvatska zemlja koja bi se trebala ujediniti s Hrvatskom pod okriljem Habsburške Monarhije.

Nazadak školstva

Austro-Ugarska je zatekla kakvo-takvo konfesionalno školstvo,⁴⁵ ali je odmah prema njemu zauzela negativno stajalište te započela formiranje državnih osnovnih škola, iako su nedostajale i školske zgrade i nastavni kadar.⁴⁶ Toliški gvardijan, fra Bono Nedić, u pismu Ocu Državniku piše 5. srpnja 1880.: *Moje škole još postoje, al' sam silno na*

43 Kraljačić, str. 152.

44 Usp. Zoran Grijak: Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, *Croatia Christiana periodica* XXV. (2001.), br. 47, str. 178. – Zoran Grijak: Benjamin Kállay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler – Problemi katolicizma u Bosni i Hercegovini, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, XXXIII. (2004.), str. 101-135.

45 O školstvu u BiH vidi: Vojislav Bogičević: *Razvitak osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463.-1918. godine*, Sarajevo 1965. – Mitar Papić: *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Sarajevo 1972. – Vojislav Bogičević: *Pismenost u Bosni i Hercegovini – od pojave slovenske pismenosti u IX. v. do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918. godine*, Sarajevo 1975. – Mitar Papić: *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1978. – Mitar Papić: *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo 1982. – Hajrudin Čurić: *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo 1983.

46 U više državnih novootvorenih škola nastavu je održavao nestručni (vojni) kadar.

njihva istrošijo, a obećane potpore od Vlade još nema, *more bit da je neće ni bit*.⁴⁷ Fra Bono je očito već bio naslutio preokret stvari, a ubrzo nakon poslanoga pisma optužio ga je kotarski predstojnik u Gradačcu da u toliškoj školi drži raspelo i svetačke slike.⁴⁸ Odnos nove vlasti prema franjevačkom školstvu dobro ilustrira pismo fra Ilije Čavarovića, datirano 27. siječnja 1881., upućeno Ocu Državniku, u kojem se između ostaloga govori kako je oteta *katolička škola, na katoličkom zemljištu i katoličkim novcima napravljena u Doljnoj Mahali i preokrenuta u komunalnu, pak se iz nje izbacuju svete slike, i zabranjuje djeci međusobni pozdrav "Hvaljen Isus"*.⁴⁹ Toliški franjevci su pokazali otvoreno nezadovoljstvo zbog otimanja škole u Donjoj Mahali i nastale situacije u samoj školi, u kojoj se nije održavala ni katehizacija. Tako fra Martin Nedić u listopadu 1883. piše provincijalu da je šk. godina započela u Donjoj Mahali *sine invocatione S. Spiritus, a manjka istoj skuli i kateheta ...*⁵⁰ Tako je još u studenom 1883. *škola doljanska bez katehete* pa se fra Blaž Dominković javlja dragovoljno, bez ikakve plaće, kao kateheta.⁵¹ Godina 1883. značila je kraj franjevačkih osnovnih škola, iako se ponegdje održavala nastava i do 1885. Država se glede osnovnih škola pokazala i nesposobnom (trzavice s franjevcima i ukidanje franjevačkih osnovnih škola) i sporom, bilo joj je jedino u interesu školstvo staviti pod svoju vlast, iako je zakon o obveznom školovanju stupio na snagu tek 1911.

Prva javna škola u Vidovicama ustanovljena je nakon 1823.,⁵² vrlo vjerojatno oko 1836., ali o djelovanju te škole, prema dosadašnjem istraživanju, ne zna se gotovo ništa. Svakako, prestala je djelovati te se školstvo obnavlja 1853., a 1854. sagrađena je nova školska zgrada.⁵³ Škola u Vidovicama djelovala je šk. godine 1879./80. i 1880./81., kada je u školi predavao civilni učitelj kojega je narod plaćao.⁵⁴

47 Arhiv Franjevačke provincije Bosne Srebrene u Sarajevu (u daljnjem tekstu AFP), AFP, XXIX, br. 53.

48 Arhiv Bosne i Hercegovine, ZVS, br. 3195 IB od 12. studenoga 1880.

49 AFP, XXIX, br. 76.

50 AFP, XXIX, br. 105.

51 AFP, XXIX, br. 125.

52 Godine 1823. ustanovljena je u Tolisi prva osnovna škola u Bosni i Hercegovini, u suvremenom poimanju riječi "škola". Opširnije: Stanko Mijić: Razvojni put Osnovne škole u Tolisi do prerastanja u osmogodišnju školu, u: Skupina autora: *150 godina Osnovne škole u Tolisi*, Tolisa 1973., str. 13-30.

53 *In Capellania Locali Vidovice haec aestate nova shola aedificata quam frequentabant 37 sholares quos docet P. Bartholomaeus Krainović Cap. Loc.* Arhiv franjevačkog samostana u Tolisi, fasc. povijest.

54 *Ostale učitelje plaća svit, buduć su svietovnjaci*, AFP, br. 44.

Školska zgrada spominje se u vrelima i 1884. Nije utvrđeno kada škola prestaje djelovati, ali je utvrđeno da 1892. škola u Vidovicama nije djelovala. Državna vlast umjesto da sagradi školu u Vidovicama – većem hrvatskom selu u kojem je i sjedište župe – sagradila je školu u malom srpskom seocetu Lončarima, kamo su trebali pješačiti oko 5 km vidovački đaci, a školu u Vidovicama država je sagradila tek 1906./1907. Prema tomu, Vidovice su bile bez škole sigurno 14 godina, iako se čini vjerojatnijim da je škola prestala djelovati 1885., što bi značilo da su Vidovice bile bez škole 21 godinu. Austro-ugarski sukob s franjevcima, ukidanje franjevačkih osnovnih škola, nova državna vlast kulturno je osiromašila više hrvatskih velikih sela samo u Bosanskoj Posavini, kao Vidovice, Domaljevac, Tramošnicu, Ulice, a nije bila u stanju eliminirati franjevačke škole odmah nadomjestiti svojom državnom školom. Tako je niz naselja, koja su imala svoje kakve-takve škole za vrijeme Turaka, dolaskom Austro-Ugarske unazađeno, čekajući gotovo dva desetljeća da se i kod njih otvori redovita državna škola.⁵⁵

Hrvatski otpor

Unatoč svim ograničenjima i nadzoru, nacionalna su društva ipak postala čimbenik u njegovanju i širenju nacionalne svijesti i potiskivanju državnog bosanstva i stvaranja bosanske nacije. Kállayevoj, tj. državnoj novoj bosanskoj naciji posebno su se oduprli hercegovački franjevci i hercegovački Hrvati, što je ondje urodilo čak i jačanjem hrvatske nacionalne svijesti. Tako su Hercegovina i Mostar zauzeli središnje mjesto u očuvanju i obrani hrvatskog identiteta te u otporu državnoj vlasti i njezinu političkom antihrvatstvu. Znatan prinos višestrukom otporu pružao je na više načina mostarsko-duvanjski biskup fra Paškal Buconjić (1834.-1910.),⁵⁶ koji povjerava tiskaru i tiskarsku djelatnost u Mostaru don Frani Milićeviću, svećeniku pravašu.⁵⁷ Na otpor hrvatskom odnarođivanju djelovala su hrvatska glasila koja su tih godina počela izlaziti. Tako Milićević pokreće u rujnu 1883. *Hercegovački bosiljak* – list zabavni za pouk i književnost, ali je već iduće godine (1884.) bio zabranjen. Milićević se na to žalio, pa iste godine pokreće *Novi hercegovački bosiljak* (1884.-1885.). I

55 Škola u Tramošnici i Ulicama otvorena je 1907./1908.

56 Opširnije vidi: Radoslav Glavaš: *Biskup O. Paškal Buconjić – prigodom tridesetogodišnjice biskupovanja, 1880-1910.*, Mostar 1910.

57 Opširnije o životu i djelu vidi: Šimun Musa: *Franjo Milićević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*, Mostar 1992.

Glas Hercegovca (1884.-1896.) u početku je bio u vlasništvu don Frane Milićevića. U početku je dobivao vladine subvencije, a kad je počeo zastupati pravaške ideje, nestaju subvencije, te je Vlada političkim igrama lišila Milićevića vlasništva lista i predala ga u ruke Radičiću, koji ga je uređivao prorežimski do srpnja 1896., tj. do svoje smrti.⁵⁸ Nakon toga pojavljuje se 27. srpnja 1898. *Osvit*, polutjednik pravaškog usmjerenja, koji je izlazio do 31. prosinca 1907. Iako je bio pravaškog usmjerenja, služio je, između ostaloga, i Vladi u njezinim političkim igrama.

Hrvatska lutanja

U Bosni je odnos prema hrvatstvu bio nešto drukčiji nego u Hercegovini. Na to su utjecali franjevci bošnjačkog usmjerenja, među kojim se poglavito isticao fra Antun Knežević (1834.-1889.).⁵⁹ S druge strane, nacionalne težnje i htijenja usporavali su i franjevci jugoslavenske orijentacije, koji su čak tiskali i svoje glasilo: *Glasnik jugoslavenskih franjevaca* (od 1887.-1895.). Godine 1895. glasilo mijenja ime u *Glasnik bosanskih i hercegovačkih franjevaca*, ali se zadržava kontinuitet te glasilo izlazi kao godište IX. (1895.). Te promjene potvrđuje hrvatsko osvješćivanje franjevaca bošnjačke i jugoslavenske orijentacije, ali takva nacionalna lutanja nekih bosanskih franjevačkih *pastira* pogodovala su austro-ugarskim vlastima s jedne strane, a s druge strane davala su do znanja državnim vlastima da su franjevci ogorčeni nekim državnim potezima s političkim posljedicama. Među franjevcima hrvatske orijentacije poglavito se ističe Posavljak, Josip Dobroslav Božić.⁶⁰

Državno popuštanje Srbima i Muslimanima

Srbi u Bosni nisu trgovali svojom nacionalnošću te uspijevaju izboriti uporabu ćirilice u školama već 1880.⁶¹ Novi uspjeh postižu ozakonjenjem 1886. srpskog imena, dok je istodobno uporaba hrvatskoga imena ostala i dalje zabranjena. Novi uspjeh postižu 1887., kada im je odobreno osnivanje *Srpskog crkveno-pjevačkog društva u Tu-*

58 Kraljačić, str. 194, 296.

59 Anto S. Kovačić i sur. (priredili): *Zbornik radova sa Simpozija u povodu 100. obljetnice smrti fra Antuna Kneževića održanog u Jajcu 20. i 21. X 1989.*, Zagreb-Sarajevo 1991.

60 Potočani kod Odžaka, 1860. – Steelton SAD, 1900. Opširnije o njemu vidi: Roko Špionjak: *Josip Dobroslav Božić – život i djelo*, Beograd 1983.

61 Usp. Kraljačić, str. 202.

zli.⁶² Svojom upornošću Srbi ostvaruju 1905. ozakonjenje srpske narodnosti, srpske zastave, srpskog jezika i ćirilice kao pisma, a Hrvati se i nadalje nisu smjeli koristiti svojim nacionalnim znakovljem i svojim imenom.

I Muslimani su do 1909. izabrali vjersko-prosvjetnu autonomiju.⁶³ Stadlerovi slični nacionalni pokušaji odbijeni su 1909., što potvrđuje da je država bila naklonjenija ili, bolje kazano, jače pritisnuta te stoga i popustljivija prema muslimanima i pravoslavnima te da Katolička crkva nije bila privilegirana.

Državno popuštanje Hrvatima

Prvo katoličko pjevačko društvo, pod imenom *Hrvoje*, utemeljeno je 1888. u Mostaru, a tek 1898. austro-ugarska vlada odobrava naziv *Hrvatsko glazbeno i pjevačko društvo Hrvoje u Mostaru*.⁶⁴ Daljnje popuštanje austro-ugarske vlasti očituje se u dozvoli osnutka *Hrvatskog kulturnog društva Napredak*, 19. studenoga 1905.

Nakon aneksije BiH, koja je proglašena 5. listopada 1908., političke prilike i političko djelovanje već prije započeto nastavlja se u smjeru traženja političkih rješenja svake vjerske skupine za sebe.

Budući da se hrvatski i srpski nacionalni osjećaji nisu mogli zaustaviti, vlast je počela popuštati, ali najprije Srbima i muslimanima. Štoviše, Hrvatima se popušta samo iz političkih razloga, da budu protuteža srpskom nacionalnom pokretu.⁶⁵ Djelovanje društava nije smjelo rezultirati širom nacionalnom integracijom.⁶⁶ Austro-ugarska vlast se na sve načine trudila dokazati muslimanima svoju naklonost, Srbima je popuštala iz političkih razloga, a Hrvati su služili kao državna moneta za *potkusurivanje*.

Agrarni problemi

Austro-Ugarska je u BiH zatekla tursko agrarno zakonodavstvo uređeno *Seferskim naredbama* iz 1859. Zemlja je bila u vlasti muslimanskih posjednika i zakupnika. Kállay

62 Kraljačić, str. 154.

63 Nusret Šehić: *Autonomistički pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980.

64 Društvo je djelovalo do 1945. godine, kada je njegov rad iz političkih razloga zabranjen. Obnoviteljskom skupštinom 18. lipnja 1991. godine obnovilo je djelovanje.

65 Kraljačić, str. 160-161.

66 Kraljačić, str. 165.

se u provođenju svoje državne politike oslanjao na veleposjedničke muslimanske krugove, stoga zatečeno agrarno stanje nije želio mijenjati da se ne zamjeri muslimanskim veleposjednicima, tj. begovima. On se protivio i otkupu kmetova, jer bi to, između ostaloga, prouzročilo propast muslimanskih zemljoposjednika. U Sarajevu je 1879. održana agrarna konferencija na kojoj se većina izjasnila za fakultativni otkup kmetova, što je išlo u prilog zemljoposjednika, jer siromašni se kmetovi nisu imali čime otkupljivati.⁶⁷ Godine 1910. došlo je u sjevernoj Bosni do pobune kmetova i prestanka davanja trećine begovima. Vlada je te pobune brutalno kažnjavala, ali se taj problem više nije mogao odgađati te je Zakon o fakultativnom otkupu kmetova izglasan tek 4. travnja 1911., a koji je obvezao Vladu da seljacima da otkupninu u obliku dugoročnog zajma ako oni postignu dogovor sa zemljoposjednikom. Austro-Ugarska je zatečeno agrarno stanje tolerirala do krajnjih granica, samo da se ne zamjeri muslimanima i muslimanskim begovima.⁶⁸

Hrvatsko razočaranje

Političko obilježje austro-ugarskoga razdoblja u Bosni i Hercegovini može se ocijeniti političkim razočaranjem, ne samo istaknutijih franjevac, nadbiskupa Stadlera, hrvatske inteligencije nego i hrvatskoga naroda u cjelini, a očitovalo se u političkom nametanju nove bosanske nacije, zatiranju hrvatstva, hrvatskog imena i hrvatskoga jezika, nacionalnoga razvitka i djelovanja te sporom uređivanju naslijeđenih agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini.

Hrvati su, kao katolici, kroz posljednja desetljeća turske okupacije svu nadu imali usredotočenu prema katoličkomu Beču, očekujući da im odatle dođu bolji dani, tim više što se Austrija počela zauzimati kod turske vlasti za poboljšanje života i političko-vjerskih prava nakon 1838., što je pomagala katoličko školstvo nakon 1852., čime je stekla velike simpatije hrvatskoga naroda. Stoga su Hrvati držali Habsburšku Monarhiju, tj. Austro-Ugarsku od 1867., svojevrsnom političkom zaštitnicom te su, uglav-

67 Opširnije vidi: Josip Dobroslav Božić: *Bosansko-hercegovačko agrarno pitanje i povlastice dane bosanskim franjevcima od pojedinih sultana*, Senj 1886.

68 Karl Grünberg: *Die Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien und der Hercegovina*, Leipzig 1911. – Nikola Jarak: *Poljoprivredna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadrugarstvo*, Sarajevo 1956. – Husnija Kamberović: *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini 1878-1918.*, Sarajevo-Zagreb 2003.

nom, s oduševljenjem dočekali dolazak austro-ugarske vlasti 1878.

Bosansko-hercegovački Hrvati, jer su katolici, očekivali su da će se nastupom austro-ugarske vlasti, kao većinske katoličke države, položaj katolika, Hrvata, znatno popraviti u svim aspektima javnoga, političkoga, kulturnoga i svakodnevnoga života, međutim dogodilo se nešto neočekivano. Austro-ugarski državni interesi bili su u suprotnosti s hrvatskim očekivanjima glede nacionalnoga i političkoga djelovanja, poglavito zadržavanjem imovinsko-pravnih odnosa. Hrvati su kao katolici postali žrtve državne politike koja se nastojala na svaki način dodvoravati demografski brojnijim muslimanima te bila spremna na politička popuštanja Srbima. Stoga se hrvatsko nezadovoljstvo očitovalo na:

1. političkom,
2. nacionalnom,
3. vjerskom i
4. socijalnom području.

Državna austro-ugarska politika prouzročila je ne samo pasivne nego i aktivne višestruke otpore i djelovanje hrvatske inteligencije, franjevac, nadbiskupa Stadlera.⁶⁹

Kállayeva politika bosanskog jezika našla je pristaše samo među muslimanima, a politika bosanstva doživjela je neuspjeh: nisu je prihvatili ni Hrvati, ni Srbi, pa čak ni muslimani, koji su se u većem broju identificirali s Turcima. Na kraju, i list *Bošnjak*, pokrenut 1891. doživio je krah.⁷⁰ Politika bošnjaštva i stvaranja nove bosanske nacije, nametanje *bosanskog jezika*, doživjelo je krah i službeno je odbačeno tek 1906.⁷¹ Unatoč nizu pozitivnih obilježja koja su se dogodila u doba austro-ugarske vlasti, Hrvati su doživjeli brojna razočaranja od vlasti koju su priželjkivali i koju su s oduševljenjem dočekali 1878.

69 Nastupom austro-ugarske vlasti nije bilo sve crno i negativno, kako bi se možda moglo zaključiti iz ovoga izlaganja, stoga se naglašava da se austro-ugarsko razdoblje može analizirati i s drugih motrišta, koja su politički znatno povoljnija u usporedbi s analiziranim. U tom razdoblju dolazi do procvata periodičkih publikacija, porastao je broj tiskara, otvaraju se gimnazije i druga učilišta, otvaraju se i djeluju knjižnice, kulturne i znanstvene ustanove (Zemaljski muzej, npr.), grade se reprezentativne građevine, usporeno ali ipak razvija se i osnovno školstvo. Bilo je napretka na području gospodarstva. Na crkvenom području uspostavlja se redovita crkvena hijerarhija (1881.), ali se istodobno pojavljuju i trzavice između franjevaca i nadbiskupa Stadlera te između franjevaca i državnih vlasti.

70 Taj list izlazio je pod geslom: *Od Trebinja do Brodskih vrata, nije bilo Srba ni Hrvata!*

71 Naredbom Zemaljske vlade od 4. listopada 1907. g. određeno je da se *ima posve napustiti naziv 'bosanski jezik'* i da se dotadašnji naziv zemaljski jezik zamijeni nazivom *'srpsko-hrvatski jezik'*.

Povijesna smjena turske vlasti u Bosni i Hercegovini započela je 29. srpnja 1878. te je do 20. listopada iste godine skršen otpor domaćeg muslimanskog stanovništva. Bosansko-hercegovački Hrvati i njihovi svećenici franjevci uglavnom su s odobravanjem dočekali novu austro-ugarsku vlast. Političko obilježje austro-ugarskoga razdoblja u BiH ima, između ostaloga, obilježja političkog razočaranja hrvatskoga naroda, prouzročena **zatiranjem hrvatskoga nacionalnog identiteta**, koje se u praksi provodilo na više načina, kao primjerice:

- političkim projektom stvaranja bosanske nacije od Hrvata, Srba i muslimana. Na tomu je poglavito radio visoki državni dužnosnik, Benjamin Kállay, od 1882. U ostvarivanju toga političkog projekta nužno je bilo zatiranje hrvatskog nacionalnog identiteta.

- Zatiranjem imena hrvatskoga jezika. Nastavni jezik u školama ubrzo je nazvan zemaljskim jezikom (*Landessprache*), zatim bosanskim, a naziv hrvatski jezik potiskuje se i zabranjuje u javnoj uporabi.

- Zatiranjem hrvatskoga imena. Nova vlast nije dozvoljavala uporabu hrvatskog imena. Tako su *Narodnom pjevačkom društvu* utemeljenom u Mostaru 1888. vlasti uporno odbijale odobriti hrvatsko obilježje u nazivu Društva sve do 1898., kada je odobren naziv *Hrvatsko glazbeno-pjevačko društvo "Hrvoje"*, ali prije toga vlasti su već bile popustile Srbima još početkom 1887., dozvoljavajući im uporabu srpskog nacionalnog imena.

- Preuzimanjem konfesionalnoga osnovnog školstva u državne ruke. Beč, koji je novčano pomagao franjevačke pučke škole od sredine XIX. st., u novonastalim prilikama guši zatečeno katoličko konfesionalno školstvo želeći ga preuzeti pod svoju vlast, stoga se franjevcima i zatečenim školama uskraćuju dotadašnje subvencije. Takvo političko djelovanje nove vlasti prouzročilo je niz nesuglasica s postojećim vjerskim pučkim školama i franjevcima. U nizu mjesta prestale su djelovati katoličke konfesionalne škole, a državna vlast nije istodobno u tim mjestima otvorila svoju školu kao zamjenu postojećoj konfesionalnoj. To najbolje ilustrira primjer škole u Vidovicama, koja djeluje u kontinuitetu od 1853., a prestaje djelovati ubrzo nakon dolaska austro-ugarske vlasti te su Vidovice bile bez škole sve do 1906. godine. Slično se, samo u Posavini, dogodilo u Ulicama, Tramošnici, Domaljevcu. Takvo političko djelovanje nove vlasti prouzročilo je određeno kulturno nazadovanje.

- Višestrukim i relativno dobro istraženim sukobi-
ma i nesporazumima s franjevcima i nadbiskupom Stadle-
rom.
- Toleriranjem zatečenog agrarnog stanja. Austro-
-ugarska vlast je dugo tolerirala zatečeno agrarno stanje
koje je bilo u prilog muslimanskim begovima i na taj način
je odugovlačila rješavanje feudalnog sustava sve do 1911.

Državnom političkom projektu glede posebnosti Bo-
sne i Hercegovine i stvaranja nove bosanske nacije pogla-
vito su se oduprli hercegovački franjevci i hercegovački
Hrvati, zatim nadbiskup Stadler i hrvatski intelektualci.
Politika bošnjaštva doživjela je krah i službeno je odbačena
tek 1906. U državnoj političkoj taktici država je najprije
popuštala i udovoljavala Srbima i muslimanima, a Hrvati i
njihovi interesi bili su žrtvovani za više državne interese.

Nastupom austro-ugarske vlasti u BiH provodi se
politika viših državnih interesa na štetu hrvatskoga iden-
tитета. Političkim nametanjem nove bosanske nacije, zati-
ranjem hrvatskoga imena i jezika te hrvatstva općenito,
zatiiranjem hrvatskog identiteta, sporim uređivanjem na-
slijeđenih agrarnih odnosa, austro-ugarska politika pro-
uzročila je brojna politička razočaranja hrvatskog naroda
u BiH.

LITERATURA I IZVORI

ALIČIĆ, A. (1996.), *Pokret za autonomiju Bosne od 1831.
do 1832. godine*, Sarajevo.

BABIĆ, M. (1990.), Nazivi jezika – hrvatski, zemaljski,
bosanski – za prvoga desetljeća austrougarskoga
upravljanja Bosnom i Hercegovinom, *Jezik*, XXXVII., br.
3, Zagreb.

BARKAN, Ö. L. (1949.-50.), Les déportations comme
méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire
Ottoman, *Revue de la Faculté de sciences économiques de
l'Université d'Istanbul*, XI., Istanbul.

BOGIĆEVIĆ, V. (1975.), *Pismenost u Bosni i Hercegovini
– od pojave slovenske pismenosti u IX. v. do kraja
austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918.
godine*, Sarajevo.

DŽAJA, S. M. (1978.), *Die "bosnische Kirche" und das
Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegovina in der
Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg*, München.

DŽAJA, S. (1999.), *Konfesionalnost i nacionalnost BiH – predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.*, Mostar.

GRÜNBERG, K. (1911.), *Die Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien und der Hercegovina*, Leipzig.

HANDŽIĆ, M. (1940.), *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo.

JARAK, N. (1956.), *Poljoprivredna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadrugarstvo*, Sarajevo.

JELENIĆ, J. (1915.), *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo.

JUKIĆ, I. F. (2001.), *Izabrana djela* (priredio Ivo Pranjković), Zagreb.

JUKIĆ, I. F. (1851.), *Zemljopis i poviestnica Bosne*, Zagreb.

KAMBEROVIĆ, H. (2002.), *Husein-kapetan Gradašević (1802.-1834.) – biografija uz dvjestotu godišnjicu rođenja*, Gradačac.

KOVAČIĆ, A. S. i sur. (priredio) (1991.), *Zbornik radova sa Simpozija u povodu 100. obljetnice smrti fra Antuna Kneževića održanog u Jajcu 20. i 21. X. 1989.*, Zagreb-Sarajevo.

KRALJAČIĆ, T. (1987.), *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini, 1882.-1903.*, Sarajevo.

LÁSZLO, B. (1987.), *Bosnia és Hercegovina okkupációja*, Akadémia Kiadó, Budapest.

Ljetopis učilištah, Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi.

MANDIĆ, M. (1910.), *Okupacija Bosne i Hercegovine (1878.)*, Zagreb.

Optužba kotarskog predstojnika u Gradačcu da fra Bono u toliškoj školi drži raspelo i svetačke slike, Arhiv Bosne i Hercegovine, ZVS, br. 3195 IB od 12. studenog 1880.

PAPIĆ, M. (1982.), *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo.

PAPIĆ, M. (1978.), *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

Pismo fra Blaža Dominikovića, AFP, XXIX, br. 125.

Pismo fra Ilije Čavarovića upućeno Ocu Državniku, od 27. siječnja 1881., AFP, XXIX, br. 76.

Pismo fra Martina Nedića provincijalu Franjevačke provincije Bosna Srebrena iz listopada 1883., AFP, XXIX, br. 105.

Pismo toliškog gvardijana Ocu Državniku od 5. srpnja 1880., Arhiv Franjevačke provincije Bosne Srebrene u Sarajevu (u daljnjem tekstu AFP), XXIX, br. 53.

PULJIĆ, I. (2004.), *Hrvati katolici donje Hercegovine i istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875.-1878.*, Dubrovnik (2. prošireno izdanje).

PULJIĆ, I. (2007.), Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini, u: J. Vrandečić i M. Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i "Istočnog pitanja"*, Zadar.

Raspored sati općinske škole u Orašju, Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi.

ŠEHIĆ, N. (1980.), *Autonomistički pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

THALLOCY, LJ. (1916.), *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450.-1527.* (preveo Milan Šufflay), Zagreb.

2.

PRIJEPIS IZVORNIKA**Obćinska učiona u mjestu**⁷²*Razdjelenje Sahata*

Od 1. srpnja do zadnjega rujna t. g.

Marko BABIĆ
**Austro-ugarsko za-
tiranje hrvatskoga
identiteta u Bosni i
Hercegovini**

PRIJE PODNE DOBA			POSLIJE PODNE DOBA			
DAN	OD	DO	PREDMET	OD	DO	PREDMET
Ponediljak	8	9	Računanje	2	3	Učenje pisanja sa ćirilicom ona djeca koja tako žele, druga, ponavljanje prije podne učenoga
	9	10	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	3	4	Čitanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Utorak	8	9	Računanje	2	3	Čitanje u hrvatskom jeziku sa ćirilicom, za druge pisanje latinicom
	9	10	Učenje čitanja i pisanja u njemačkom jeziku	3	4	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Srieda	8	9	Računanje	2	3	Učenje čitanja u njemačkom jeziku
	9	10	Učenje pisanja sa latinicom u hrvatskom jeziku	3	4	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Četvrtak	8	9	Računanje			- Nepohađanje škole
	9	10	Predavanje o ponašanju			
Petak	8	9	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	2	3	Učenje njemačkog jezika i čitanje u ćirilici
	9	10	Čitanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	3	4	Skakanje i vježbanje u gombanju
Subota	8	9	Računanje	2	3	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
	9	10	Čitanje i pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	3	4	Pisanje u ćirilici, za druge čitanje u hrvatskom jeziku
Nedilja						

Orašje dne 8. srpnja 1879.
Kotarski upravitelj Čović M(ihovil)⁷³

72 Arhiv franjevačkog samostana u Tolisi, fasc. povijest

73 Prijepis izvornika

IZ LJETOPIISA UČILIŠTA⁷⁴

Dne 11. srpnja god. 1857. Prividimo novu
 Kupo školske, i najgora u istoj od Distriktu pokn
 konjem novcaih kremencah Kom: - - - 114
 Jovanah Komadik - - - - - 8
 Golovovanah Kom - - - - - 4
 Pletah Kom - - - - - 360.

1. Paktus manjputala 3000, zapisanum in subdicium reg
 2. elosffran ahuatkej, Sam Lud Nap. Prop. Comu, in subdicium
 3. mi školske, in tipua conpofomum
 4. 2. Paktus i. kolahio konvencij, conpof. Sam Znak 1850.
 2. Distriktu i. kolahio konvencij, conpof. Sam Znak 1850.
 3. Paktus i. kolahio konvencij, conpof. Sam Znak 1850.
 P. Andrija konvencij
 Ed. Wille

Od Francuske za pomoć Učilišak Distriktu
 ovoj ima gotovine novcaih gr. - - 5699. p. 30.

Šakje in "fa" Mato Makia prigledan
 Šakje in "fa" Nijvan, Nedi prigledan

Relatio de Scholis Catholicis in Borneo Illmo Pno C.R. P. Comu.
 residenti in Sacerdote exhibita sub die 11. Decembris 1857.

In Distriktu Tuzeske Kovara
 1. In oppido Sacer. Scholares Novi - - - 73
 2. In oppido Salina Inferiores - - - 53
 3. In Barochia Tolisa - - - 73
 4. In Pitali Dognatovani - - - 64
 5. In Capellania Locali Krivica - - - 30
 6. In Porschia Mura - (publ. p. 1850) - - - 30

In Distriktu Šejmici
 1. Šejmici - - - 32
 2. In Štoplje - - - 16
 3. In Livno - - - 64
 4. In Pajce - - - 32
 5. In Dolac - - - (publ. p. 1850) - 64

In Distriktu Krcedova
 1. In oppido - - - 56
 2. In Porschia Mura - (publ. p. 1850) - 549

RELATIO DE SCHOLIS CATHOLICIS IN BOSNA

Illmô Dnî C. R. Glî Consuli residenti in Sarajevo exhibita
a Ministro Provlî Die 10 Sept. 1855.

I.

In Districtu Sudiska Posavana

1.	In oppido Vares scholares Nro _____	73
2.	In oppido Salina Inferiores _____	18
3.	In Parochia Tolisa _____	53
4.	In Filiali Domaljevac _____	43
5.	In Capelania Locali Vidovice _____	63
6.	In Parochia Ulice _____	30
	Ukupno _____	280

II.

In Districtu Fojnica

1.	Fojnica _____	32
2.	In Skoplje _____	18
3.	In Livno _____	67
4.	In Jajce _____	32
5.	In Dolac _____	64
	Ukupno _____	213

III.

In Districtu Kreševo

1.	In oppido _____	56
	Totius juventutis scholastica summa _____	549

IZVJEŠĆE O ŠKOLAMA U BOSNI

Presvijetlomu Gospodinu Carsko-kraljevskom Generalnom konzulu rezidirajućem u Sarajevu poslano od Ministra Provincijala 10. rujna 1855.

U SUTJEŠKO-POSAVSKOM OKRUŽJU		ĐAKA
1.	u gradu Varešu	73
2.	u gradu Donja Tuzla	18
3.	u župi Tolisa	53
4.	u filijali Domaljevac	43
5.	u mjesnoj kapelaniji Vidovice	63
6.	u župi Ulice	30
Ukupno		280
U FOJNIČKOM OKRUŽJU		
7.	Fojnica	32
8.	U Skoplju	18
9.	U Livnu	67
10.	U Jajcu	32
11.	U Dolcu	64
Ukupno		213
U KREŠEVSKOM OKRUŽJU		
U Gradu (Kreševu)		56
12.	Ukupno školske mladeži	549⁷⁵